

UN GENOVÉS A OLIVA EN EL SEGLE XVIII

ALEJANDRO CARDONA BALLESTER

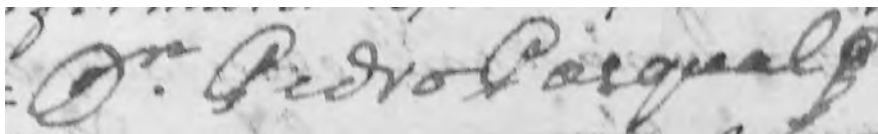
Llicenciat en Filologia Clàssica i professor de Secundària

Capbussar-se a la recerca d'informació en un arxiu és una aventura que, de tant en tant, ofereix resultats diferents dels que pretenien trobar-se en un principi, i el treball que es publica a continuació n'és precisament un bon exemple, perquè el seu origen descansa en una combinació de sorpresa i curiositat, que em van produir les sis paraules següents, llegides de passada en un document, mentre cercava informació sobre un tema diferent del que ara tractarem: “Juan Bautista Grifo, de nació Ginovés”. Tant el cognom Grifo, desconegut per mi fins llavors, com el fet de ser genovés em van sorprendre i em van animar a fer-ne còpia per a rellegir el document amb més tranquil·litat quan fóra possible. Una primera i breu versió del tema va aparèixer, ja fa uns anys, en el *Programa de Festes del Crist de Sant Roc*, però ara, passat el temps i feta una lectura més detallada, he intentat copsar tots els aspectes que, al meu parer, permetia un document, que sembla interessant fonamentalment en dues vessants: perquè trasllueix informació sobre l'activitat sericícola en la vila d'Oliva durant el segle XVIII i perquè alhora permet fer una reflexió sobre els distints moments d'incorporació i la procedència de la població estrangera arrelada en el territori valencià, i més específicament a la Safor, sobretot durant els segles XVII i XVIII.

1. EL DOCUMENT: L'INVENTARI D'UN MERCADER

El document recull la informació d'un acte notarial i està transcrit del llibre de protocols de l'any 1725, corresponent al notari oliver Miguel Igual. Consta de vint-i-dues planes, en les quals queden relacionats tots els béns que el mercader genovés, aleshores radicat a Oliva, Juan Bautista Grifo, tenia en el moment de produir-se la seua mort. El procés d'inventari dels béns degué ser costós, perquè transcorre al llarg de quatre dies (22, 23, 25 de maig i 1 de juny) i en ell participen distintes persones, relacionades amb la causa per motius concrets:

- Familiars: Jacinta Riera Thomàs, la viuda, i Joseph Sanchis Franco, el gendre, que actuen en nom propi i com a representants legals de tres fills, Rosa Grifo Gisbert, esposa de Joseph, i Antonio i Rita Grifo Riera, menors d'edat.
- Autoritat local: Pedro Pasqual i Ciscar, governador i justícia major de la vila.

- Notari: Miguel Igual.
- Criador de cucs de seda: Ignacio Romaguera, tintorer.
- Perits en alfarràs de la producció de capolls de seda: Vicente Mompó, ciutadà; Jaime Transano, velluter; Joseph Arnal, llaurador; i Antonio Vicente Ivisa, llaurador.
- Testimonis: Francisco Roger, escrivà; Diego Álvarez, algtzir; Juan Termes, algtzir; i Pedro Masquefa, el menor, llaurador.

A causa de la situació familiar en produir-se la mort de Grifo (deixava viuda i fills, dos dels quals eren encara menors d'edat i, en conseqüència, inhàbils per a administrar els seus béns), el governador Pedro Pasqual i Ciscar manà fer l'inventari a fi que entre els cohereus i els possibles creditors hi haguera, com diu el document, "la cuenta y razón que conviene a la buena administración de justicia". El comerciant havia fet un últim testament el 29 de juliol de 1723 davant el notari d'Oliva, Francisco Martí de Veses, on l'esposa quedà designada tutora i curadora dels fills menors d'edat.¹

2. ALGUNS TRETS PERSONALS DE LA VIDA DE JUAN BAUTISTA GRIFO

2.1. La família

El document comença amb les paraules següents:

En la villa de Oliva a los veinte y dos días del mes de mayo de mil setecientos veinte y cinco años el señor Don Pedro Pasqual y Ciscar, gobernador y justicia mayor de dicha villa, y su general Contribución dijo: que Juan Bautista Grifo, de nación Ginovés, mercader, vecino de dicha villa, es muerto y pasado a mejor vida.²

De l'arribada a Oliva del nostre conciutadà no coneixem el moment, però sabem que almenys residia en la població des del 4 de novembre de 1682,

1. Arxiu Municipal de Gandia (AMG), Protocol notarial Francisco Roger, *Carta de pagament*, 15 de juliol de 1726 (No hem trobat el testament).

2. Col·lecció particular, Protocol notarial Miguel Igual, *Inventari de béns*, 22, 23 i 25 de maig i 1 de juny de 1725.

data en què s'havia casat amb Josepa Gisbert Orbay, habitant de la vila. En enviudar, va tornar a casar-se novament amb una altra vilatana, Jacinta Riera Thomas, l'1 de setembre de 1704. Però la peripècia vital valenciana del genovés havia començat ja abans per terres de la Ribera, concretament a Carcaixent, on també va residir, tot havent fet un primer casament el 22 de desembre de 1670 amb la carcaixentina Felicitas Talens, de la qual havia enviudat el 5 de febrer de 1676 per morir l'esposa a conseqüència del part d'una filla. El comerciant va tindre descendència en cadascun dels tres matrimonis, dels quals en el moment de la seua mort eren encara menors d'edat Antonio i Rita Grifo Riera, fills del tercer matrimoni.³

2.2. L'habitatge

La família vivia a Oliva, al carrer de la Goleta,⁴ en una casa de dues altures comprada per quatre-centes lliures el 24 d'agost de 1689 a Francisco Gisbert, possible parent de la segona esposa. La planta baixa de la casa constava d'una primera navada, que feia de rebedor, amb dues habitacions als costats: una a mà dreta, que tenia una alcova interior, i a mà esquerra un dormitori. La segona navada, on hi havia situada la taula del menjador, permetia l'accés a distintes dependències: la cuina, una tercera habitació al peu de l'escala i, a sota d'ella, un espai amb una gerra, probablement per a aigua, de capacitat per a quaranta cànters. Per l'escala s'accedia a la cambra, que ocupava tot el primer pis i, al fons de la casa, estava el corral, al qual s'hi arribava amb tota probabilitat travessant un pati, encara que el document no en parla. Els tres generals de la casa es corresponen amb la tipologia d'habitatge urbà del s. XVII amb dues altures, façana superior a sis metres i coberta de dos vessants orientats al carrer i al pati, respectivament, com es descriu en el document *Estudis previs del nucli vell d'Oliva*,⁵ encara que la de Grifo presenta una habitació suplementària a partir de la segona crugia. Per la descripció que fa

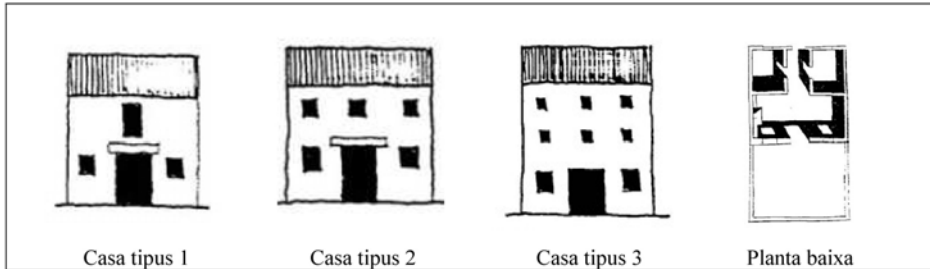
3. Les dades familiars i les dates estan tretes dels *Quinque Libri* dels arxius de les parròquies de Santa Maria d'Oliva (APSMO) i de l'Assumpció de Carcaixent. Pel que fa a la descendència, hem trobat en els distints arxius vint-i-dos registres de bateig de fills de Juan Bautista Grifo, tres a Carcaixent i la resta a Oliva. L'absència de dades posteriors de molts d'ells ens fa suposar que moririen en edat infantil, però la desaparició del primer llibre de defuncions de la parròquia de Santa Maria d'Oliva no ens permet confirmar-ho.

4. Al document s'alterna l'ús dels dos noms del carrer: Goleta i Sant Cristòfol.

5. Agraïm a J. R. Porta Sancho, del Departament d'Urbanisme de l'Ajuntament d'Oliva, que ens haja facilitat la consulta del document *Estudis previs del nucli vell d'Oliva* (Conselleria de Cultura. Direcció General de Patrimoni Artístic), del qual reproduïm el dibuix de les distintes tipologies de casa.

el document no es pot esbrinar si la cambra tenia una o diverses obertures al carrer (casa tipus 1 o 2), o si disposava d'una sobreelevació, com era més habitual en les cases on es criaven cucs de seda (casa tipus 3). En l'actualitat, el carrer Sant Cristòfol encara presenta cases amb aquestes tipologies.

Com a propietari, a més de la casa descrita del carrer Sant Cristòfol, on residia, el document relaciona les propietats següents en el moment d'ocórrer la mort:⁶

- Una segona casa de residència sítia “dentro de los muros de la presente villa de Oliva, junto al Palacio del Exmo. Señor Duque de Gandía, lindes por un lado casa de Vicente López, por otro el muro derruido⁷ de esta dicha villa, por delante casa de Luís Morera, calle en medio, y por las espaldas el referido Palacio.”⁸
- Els animals que s’hi troben en aquell moment al corral de la casa on vivia: “un lechón mediano que será del valor y precio de hasta unas dos libras moneda corriente, un potro de pelo castaño y sobraño, una yegua castaña, pequeña cerrada, una pollina pelo pardo cerrada.”
- Algunes propietats agrícoles, de les quals parlarem més endavant.

2.3. Alguns elements singulars de la vida quotidiana

A l'exhaustiu inventari trobem informació sobre algun element curiós de la vida quotidiana, com per exemple una xocolatera de coure,⁹ encara que s'especifica que no estava acompanyada del preceptiu molinet per a batre i

6. Protocol notarial Miguel Igual, op. cit.

7. Es refereix a la muralla d'Oliva, destruïda com a represàlia després de la guerra de Successió, per haver col·laborat Oliva amb la causa austriacista.

8. Probablement a l'actual carrer de l'Aula, cantó amb el de les Torres.

9. A la mort de Josep Cots, propietari benestant de la veïna Piles, l'any 1757, s'inventarien fins a tres xocolateres de coure (vid. A. SOLER MOLINA, *Piles: geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Piles, Piles, 2009, pp. 217-219).

mesclar bé la beguda. El xocolate era un producte prou estimat per alguns paladars de l'època, el consum del qual denotava elegància i bon gust, com sabem pel mateix Gregori Maians, qui en les seues cartes fa bastants referències a l'afició que hi tenia, arribant fins i tot a compondre en 1732 un poema lúdic en llatí sobre aquest producte, en el qual dóna indicacions precises sobre com preparar la beguda, els seus ingredients (xocolate, aigua i sucre, principalment) i el plaer del seu consum mullant trossets de pa torrat (*frustula panis bis cocti*) per a acabar batejant-lo de semblant al nèctar dels deus (*divino similem nectari*).¹⁰ Antonio Mestre, en el seu deliciós treball “Una villa de señorío. Oliva en el siglo XVIII”, recorda aquest plaer maiansià amb alguns exemples:¹¹

Cuando el marqués de la Ensenada le quiso obsequiar por sus colaboraciones intelectuales, entre otras con la redacción de las Observaciones al concordato de 1753, el erudito no quiso aceptar tabaco ni vino. Recibió en cambio chocolate y quina. He aquí su comentario: “Pero, en fin, S. Ex. obra como quien es, y quiere que yo también sea liberal. Del chocolate no lo seré porque, habiéndole probado, me gusta mucho y ningún fraile se gloriará de beberle” (3 de marzo de 1753). En consonancia con estos gustos, el meticuloso erudito, ya viejo, recordaba a su familia que, entre los enseres preparados para el viaje de su hijo a Granada como Alcalde del Crimen de la Chancillería, debían incluir un “cajoncito de chocolate para el refresco; arroba y media de dulce repartida”.

D'altra banda, trobem també alguns objectes domèstics que permeten suposar una connexió de Juan Bautista Grifo, fins i tot al final de la vida, amb el seu país d'origen, com són cinc plats grans, cinc menuts i una tassa de porce-

10. G. MAIANS I SISCAR, *Chocolata sive de potione indica* [Agraïm a l'historiador Antonio Mestre Sanchis haver-nos facilitat còpia del text en llatí, amb traducció del llatinista José Mª Estellés i González].

11. A. MESTRE SANCHIS, “Una villa de señorío. Oliva en el siglo XVIII”, dins *Revista de Historia Moderna*, 11, 1992, pp. 175-213.

llana fina de Gènova, que hi ha relacionats entre altres elements de cuina. De tota manera no podem oblidar que des del s. XVI la important relació comercial entre València i Gènova, així com amb altres estats italians havia facilitat la introducció d'aquest tipus de ceràmica, que es va fer freqüent en les cases amb un cert poder adquisitiu, com certifiquen les troballes i estudis arqueològics. Sense anar-nos-en més lluny, entre els fons del Museu Arqueològic Municipal (vegeu foto adjunta) es conserva també algun fragment de ceràmica italiana trobada a Oliva i se'n coneixen amb molta major abundància en localitats com Cullera, Gandia, Dénia o Xàbia, per citar-ne solament algunes pròximes.

2.4. El mercader Juan Bautista Grifo

De la seua professió de mercader,¹² que ja exercia quan vivia a Carcaixent, el document aporta algunes informacions que permeten corroborar-la en relacionar-se a l'inventari elements que tenen a veure amb l'activitat comercial i mercantil, sense excloure el préstec de diners a interès:¹³

- "Un bufete de nogal."

12. Alguns dels documents consultats el qualifiquen també de *tratante*, la qual cosa casa bé amb la relació de tractes de compravenda d'animals que s'hi relacionen.

13. Protocol notarial Miguel Igual, op. cit.

- “Un peso de pesar doblones con sus ocho piezas.”
- “Un libro de foleo de cuenta y razón del dicho Juan Bautista Grifo, con cubiertas de badana, en el cual la mayor parte de sus hojas, están rayadas, y quedan algunas notas de deudas, y ajustes de cuentas.”
- “Un lío de diferentes cartas de pago, y otro de diferentes albaranes a favor del dicho Juan Bautista Grifo.”
- Distintes escriptures, algunes de compravenda i altres d’obligació per transaccions comercials o préstecs de diners:
 - Un document privat, firmat per Vicente Ferrer, el major, on confessa deure dues-centes lliures prestades graciosament (9/11/1701), de les quals ja s’han satisfet en distintes partides cent vuitanta-tres lliures i catorze sous.
 - Cinc escriptures d’obligació:
 - Juan Gosp, de Forna, i Pedro Juan, de l’Orxa, cinquanta lliures, preu d’una mula (11/05/1701).
 - Vicente Torres de Jerónimo i Lorenza Castelló, consorts, cinquanta lliures, preu d’una mula (30/03/1689).
 - Luis Sarrió i María Ferrando, consorts, veïns de la vila d’Oliva, trenta-sis lliures, preu d’un cavall i de roba (7/11/1701).
 - Cosme Colomar, de la vila d’Oliva, vint-i-cinc lliures, preu d’un cavall (6/01/1701).
 - Jaime Camps, de La Carroja, Vall de Gallinera, cinquanta lliures, preu d’una mula (14/04/1701).
 - Un conjunt de cartes de pagament i albarans a favor del difunt Juan Bautista Grifo, sense especificar.

Pel que fa a la presència de comerciants estrangers residents en la vila durant aquests primers anys del segle XVIII, hem constatat a partir de la documentació que és habitual el cas de francesos (Nicolás Bayolí, Gabriel Claveria, Antonio Flores, Joseph i Francisco Forrad, Gerónimo Mons, Ramón Pomé i Diego Sarlanga), potser instal·lats en acabar la guerra de Successió, alguns dels quals manifesten tindre fins i tot botiga per a la venda de gèneres de roba.¹⁴ Sembla, de tota manera, que Juan Bautista Grifo és un cas diferent en tractar-se d’un genovés.

14. Dades tretes dels protocols notariais de Roque Salelles que comencen en 1707 (Arxiu Històric de Gandia, DA859 i següents).

2.5. Juan Bautista Grifo, propietari agrícola

A més de l'activitat comercial imaginem que, en assentar-se en una població agrícola com aquesta, també trauria rendiment de les explotacions agràries, de les quals a poc a poc aconseguia la propietat i que en el moment de la mort eren les següents: quatre fanecades de moreres al camí del Mar; cinc fanecades de moreres a les Pereretes; tres fanecades d'oliveres al camí de Pego; dues fanecades d'horta al Rafalatar; quatre fanecades de terra marjal a la Raconada; terra plantada de garrofers al Ramblar (sense indicació de dimensions) i terra a la Plana (sense especificar dimensions ni tipus de cultiu).

De manera complementària, en l'inventari es relacionen també ferramentes pròpies del treball agrícola, a més del poltre, el pollí i l'egua, trobats a l'estable i ja comentats abans:

- Otrosí una brida de caballo con sus hierros y correas, todo usado.
- Otrosí dos sarrias viejas, una destal grande, usada.
- Otrosí una reja de arar, usada
- Otrosí, una azadita, unos estribos de hierro todo usado.
- Otrosí, una podadera y dos armellas de arado todo usado.
- Otrosí, dos tascones de hierro para astillar leña.
- Otrosí, un arado con su reja, y yugo, todo usado.

3. EL COMERCIANT GRIFO I EL MÓN DE LA SEDA

3.1. El context de la sericicultura a Oliva durant el segle XVIII

Però, sens dubte, la part més extensa i interessant del document és la que fa referència al tema de la seda, perquè palesa la importància creixent d'aquesta producció en l'economia d'aquells temps. A l'època, els dos productes comercials diguem-ne estrella, el sucre i la seda, es troben en una situació distinta: mentre que minven els beneficis del sucre, augmenten els de la seda, la qual cosa repercuteix en la plantació de moreres per tot el territori, que va estenent-se fins que a l'últim terç del segle autors com el botànic Antoni Josep Cavanilles o el naturalista irlandés William Bowles descriuran a les seues obres els boscos de moreres que hi troben en algunes zones valencianes. Observa Bowles¹⁵ com “a orillas del Guadalaviar está situada la ciudad de Valencia en medio de un inmenso bosque de moreras” (1775); i Cavanilles

15. W. BOWLES és autor de l'obra *Introducción a la historia natural y a la geografía física de España*, publicada a Madrid en 1775.

lles¹⁶, ara en parlar de Xàtiva, comenta que “la huerta de San Felipe ofrece un bosque de moreras cercado de olivos, algarrobos y viñas” (1795). Aquest tipus d’informacions continua també un segle després, quan Vicent Lassala, comissari regi d’agricultura, en la seua inspecció agrícola de 1871 al sud de la província de Valencia visita l’horta d’Alzira “con los campos cercados de corpulentas moreras i de Gandia, cuya huerta se halla poblada de moreras”.¹⁷ Fins i tot en l’actualitat, la toponímia rural i urbana d’Oliva encara conserva reminiscències d’una època en la qual aquests arbres eren un element significatiu; és evident en la partida del Morer o en la denominació de les Moreres, que descriu l’antiga fisonomia d’un carrer, en el qual aquests arbres feien costat a la séquia Mare, des de la seua entrada en la població per l’actual carrer de Sant Vicent, que aleshores també rebia eixa mateixa denominació, número¹⁸ fins a arribar a la plaça de la Bassa.

Sobre la importància creixent durant el segle XVIII del conreu de la morera i la consegüent explotació de la seda, se’n fa ressò a l’època el mateix Gregori Maïans, que s’adreça per carta el 24 de febrer de 1748 al ministre d’Estat del rei Ferran VI, José Carvajal, on li descriu al detall el procés de cria de les moreres i dels cucs. Pel que fa a les moreres, diu Maïans:¹⁹

Las moreras son unos árboles mui delicados que no se crían i conservan bien sino en países mui templados, como en algunos deste reino de Valencia, aman el estiércol, piden mucho la repetidísima diligencia del arado, el riego oportuno, escogido engerto, mano maestra en la podadera i un sumo cuidado en substituir otras a las que se van muriendo por enfermedad i vegez. Todas diligencias mui costosas; después de las quales suele venir una elada que quema la hoja o una lluvia, que si sale luego el sol, la aviruela i hace daños a los gusanos.

16. A. J. CAVANILLES I PALOP, *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reino de Valencia*, Obra Social Bancaixa, València, 1997, volum IV.

17. V. LASSALA I PALOMARES, *Reseña de la visita de inspección de la agricultura de la parte del litoral mediterráneo al Sud de la provincia de Valencia [por el Comisario Regio de agricultura Vicente Lassala y Palomares] dirigida al Excmo. Sr. Ministro de Fomento*, Real Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia, València, 1871, pp. 3-12 [en línia].

<<http://hdl.handle.net/10251/23505>>

18. El canvi de denominació del carrer es produirà a partir de la construcció de la capella dedicada al sant i beneïda el dia 29 d’abril de 1726.

19. Carta de Gregori Maïans a José Carvajal, 24 de febrer de 1748, BAHM, 143 [en línia].

<<http://bivaldi.gva.es/es/corpus/unidad.cmd?idCorpus=20000&idUnidad=49246&posicion=1>>

Alguns anys després, també Cavanilles parerà atenció al tema en descriure la geografia i l'agricultura saforenques.²⁰ El naturalista lloa la feracitat de la zona, que condiona la manera de cultivar les moreres; d'una banda, els llauradors les planten en rengleres, deixant entre elles una distància que permeta el cultiu d'altres plantes de temporada (blat, dacsa, alfals, melons...); d'altra, l'esporgat es fa com a l'Horta de València, podant de les moreres cada tres anys totes les branques fins a la corona; encara que alguns arbres moren a conseqüència de les ferides i el podrit que de vegades s'hi produeix, compensa substituir l'arbre mort per un altre abans que l'ombra de les moreres no impedisca conrear altres plantes simultàniament. Abunden en aquesta idea les condicions finals d'un document, datat el 12 de juny de 1726, de compravenda de fulla de morera en camp per als tres anys següents, que acorden fer una viuda i un llaurador, tots dos habitants d'Oliva:²¹

Y se han de observar las condiciones siguientes: primeramente que yo, la dicha vendedora, prometo y me obligo a no sembrar las tierras de dichas moreras de trigo, ni cebada, y tratarlas y cultivarlas a uso y costumbre de buen labrador. Otrosí, que dicho Balthasar Girau (el comprador) pueda esporgar y desroñar las moreras de dichas tierras al tiempo que le pareciere opporthuno, siendo de la obligación y cargo de mi, dicha vendedora, pagar los jornales que importasen el esporgar y desroñar aquellas, siendo como ha de ser la leña mía.

Com podem suposar, la prohibició expressa de conrear-hi simultàniament qualsevol altre producte tenia l'evident finalitat d'aconseguir que les moreres arribaren a la màxima producció de fulla en la terra arrendada.

Però tornant a la carta que Maians escriu al ministre, en ella aprofita alhora per a fer defensa d'aquesta activitat productiva, perquè considera la seda un element important en l'economia del regne. Maians defensa la llibertat d'exportació de la seda per part dels productors per considerar que, així, s'aconseguia un millor preu en la venda dels capolls, mentre que les lleis promulgades la prohibien afavorint que la seda fóra elaborada a l'interior del país amb la pretensió de fomentar el desenrotllament de la indústria. Argumentava Maians:

Si los mercaderes, pues, no tienen facultad de extraer la seda, no adelantan dinero como ha sucedido este año, los cosecheros le buscan de los usureros i solamente acuden a remediar la hambre, no a

20. A. J. CAVANILLES I PALOP, op. cit., pp. 64-74.

21. Col·lecció particular, Protocol notarial Miguel Igual, *Compravenda de fulla de morera*, 12 de juny de 1726.

beneficiar las tierras lo qual es un gravíssimo daño de los dueños de ellas i del rei en la cobranza de los tributos. [...] I quanto mayor sea [el preu], mayor utilidad percibe España de los estrangeros, siendo la seda i la lana los dos medios principales de sacarles el dinero que por tantos otros nos chupan ellos.²²

A més, en la mateixa carta, Maians denuncia haver patit un intent de suborn mentre residia a Madrid,²³ per part del mercader valencià Navarro,²⁴ el qual li arribà a oferir per la redacció d'un memorial una gratificació, que va rebutjar, perquè en definitiva havia de perjudicar els interessos dels productors de seda, entre els quals cal comptar també al mateix Maians. En la seua part final, explica també les pràctiques abusives d'alguns governadors, alcaldes i regidors, les quals coneix de primera mà per haver-les observades i patides a Oliva:

Hecha la cosecha de la seda i llegado el día de S. Juan, que suele ser el plazo de la paga de los arrendamientos, los labradores se ven obligados a vender la seda para pagar sus arrendamientos i deudas i contribuciones reales. Los gobernadores, alcaldes i regidores hacen publicar pregones contra los que vendieren o compraren seda antes que las ciudades, villas o lugares pongan precio. Esto se hace con pretexto de que el precio sea favorable a los vendedores pero realmente es contrario a ellos, porque no pueden vender ni valerse de sus propios bienes; es contrario a los dueños de las tierras arrendadas, porque no pueden cobrar de sus arrendadores; contrario a estos mismos, porque viéndose necesitados acuden a los mismos gobernadores, alcaldes o regidores los quales compran la necesidad, o descaradamente por sí mismos, o simuladamente por medio de terceros. Si vienen algunos fabricantes o mercaderes a comprar seda, no siendo sus paniaguados, les niegan la plaza, a unos con pretexto de que ofrecen precio bajo, a otros con que traen poco dinero, i por poco entienden mil, dos mil i tres mil pesos, sin reparar en que vender i comprar incita a la competencia. Todos claman por vender i cobrar, i no son oídos hasta que desesperados los compradores se van, i se da la plaza a quien ellos quieren; i si se da a veinte reales ya tienen ellos comprada la seda a diez i ocho.

22. Carta de Gregori Maians a José Carvajal, op. cit.

23. Entre 1733 i 1739, Maians va residir a Madrid pel seu treball de bibliotecari reial.

24. De Navarro, diu Maians en una altra ocasió que “no dejará de hacer el mal que podrá” [Carta de Gregori Maians a José Gargallo, 23 de juny de 1766 (G. MAIANS I SISCAR, *Epistolario: escritos económicos*, Ajuntament d'Oliva, Oliva, 1977, vol. V, p. 232)]

No podem perdre de vista que el negoci de la seda era una activitat també regulada i que la vila d'Oliva subhastava l'arrendament temporal del control de la compravenda d'aquest i d'altres productes agrícoles. Garrofes, cebes, figues, blat, dacsa, fesols, civada, faves, cigrons, sucre, mel, oli o llenya apareixen relacionats juntament amb la seda i les fulles de morera en un contracte per a dos anys, a raó de 182 lliures pagadores anualment que ha de satisfer a la vila d'Oliva l'arrendatari guanyador de la subhasta. El contracte especifica els diners que ha de cobrar l'arrendatari per cada compravenda que es realitze:²⁵

Otrosí, que por cada una arroba de capillo de seda que se venderá, se haya de pagar al arrendatario seis dineros medieramente entre comprador y vendedor; [...] Otrosí, que por cada una libra de seda fina o azúcar que se pesara o vendiese se paguen tres dineros, a saber, dos el comprador y uno el vendedor. [...] Otrosí, que en la hoja que se venderá, la que se alfarrasará en las moreras no se deberá cosa alguna, y que la que se pese, pague por cada una arroba un dinero por mitad entre comprador y vendedor.

També alguns professionals del sector, com els velluters, estaven subjectes a una reglamentació de l'activitat, derivada del ferri control que el Col·legi d'Art Major de la Seda de València volia exercir sobre l'activitat. Com ja hem dit al principi, en l'alfarràs dels capolls inventariats participa un velluter d'Oliva, Jaime Transano. Pocs anys després, entre 1738 i 1739, l'inspector de fàbrica sedera que visita les localitats on hi ha activitat sericícola denuncia a Oliva els velluters Felipe Mallol, Ignacio Sales i Gaspar Martínez per exercir sense llicència amb les eines escaients per a l'ofici. A més de la fiança que han de dipositar per a continuar exercint de manera provisional, tenen un termini de quatre mesos per a presentar-se a examen a València. L'any 1739 són aprovats Francisco Mallol, fill del Felipe denunciat, Francisco Llázor i Gaspar Martínez, essent tots tres els únics que apareixen en la relació de mestres velluters d'Oliva fins a l'any 1749. El col·legi controlava, així, la producció i, a més, rebia una compensació econòmica de cada mestre velluter, que estava obligat a pagar dues lliures a l'any "para ayuda a los gastos de dicho Colegio". Les quantitats de la llicència eren majors si l'exercici professional es feia a la ciutat de València.²⁶

25. Protocol notarial Roque Salelles, Arrendament de peses i mesures, 11 d'abril de 1713 (Arxiu Històric de Gandia, DA862)

26. Arxiu Col·legi Art Major Seda, Lb. 2.2.1/9, Lb. 2.2.1/10, Lg. 3.5.4, *Fábricas del reyno y otros lugares*, llig. 7, n. 7.

Pocs anys després de la mort de Grifo, entre el 29 de juny i el 29 d'octubre de 1738, es mana fer un alfarràs de la producció en les distintes governacions de l'aleshores Regne de València.²⁷ Si fem cas del resultat de l'alfarràs, la producció d'Oliva fou aquell any de 12.500 càrregues de fulla, la qual cosa es traduïa aproximadament en unes 18.750 lliures valencianes de seda, calculades a raó de lliura i mitja cada càrrega;²⁸ Oliva era la principal productora entre les poblacions de la Governació de Dénia, seguida de lluny per Gandia (7.725 lliures), i per la seua banda Tavernes, que aleshores pertanyia a la governació de Xàtiva (llavors, San Felipe, en produïa 10.560. En relació a les quantitats aportades per les principals poblacions productores del regne, Oliva feia l'onzena de tot el territori en un llistat que recollia les dades de cinc-centes set poblacions i que encapçalaven tres localitats de la Ribera, el territori més productiu: Algemesí (38.250 lliures), Carcaixent (50.191,50 lliures) i, al davant de totes, Alzira (100.401 lliures); per als seders d'aquesta última vila, Gregori Maians va redactar un memorial que regulava la seua activitat, de tan important com va arribar a ser.²⁹

La realitat és que, a Oliva, a pesar d'aconseguir-se'n una producció important, la qual a finals de segle, segons Cavanilles, arribava a les trenta mil lliures,³⁰ la seda no va deixar de ser a la fi altra cosa que el producte comercial resultant d'una activitat agrícola, i no va donar mai pas a l'aparició d'una indústria associada en la localitat, a diferència d'altres, com per exemple l'esmentada Alzira o, sense anar més lluny, la veïna Gandia, que a les acaballes del segle XVIII sí que és un centre significat en la producció de passamaneria, mocadors, torçuts i tints. Solament, comparant per les mateixes dates (1739-

27. R. FRANCH BENAVENT, "La producción de seda en el País Valenciano durante el siglo XVIII: distribución geográfica y evolución", dins *Noticario de Historia Agraria*, 8, 1994, pp. 67-98.

28. 1 lliura valenciana = 12 unces / 1 unça = 355 gr.

29. A. MESTRE SANCHIS, "Una villa de señorío. Oliva en el siglo XVIII", dins *Revista de Historia Moderna*, 11, 1992, pp. 175-213.

30. A. J. CAVANILLES I PALOP, op. cit., p. 70.

1749) el nombre de velluters d'Oliva i de Gandia, observem una gran diferència tot i ser dues poblacions prou semblants en nombre d'habitants, mentre que en la primera són tres els professionals, Gandia arriba a tindre'n onze.³¹ Aquesta absència d'indústria afecta també a altres activitats, perquè l'existència d'un grup de més de cent quinze dones teixidores de tela de cànem i lli, de les quals parla Maians en un memorial, adreçat a la Reial Junta de Comerç, no pot ser entesa mai com una indústria, sinó més aviat es tracta d'un tipus d'organització del treball amb la finalitat d'abastir les necessitats particulars o, en tot cas, el mercat local mitjançant la venda o l'intercanvi de la producció, com descriu el document:³²

[...] Las Personas que en esta (villa) con felicidad, comodidad i a poca costa, quieren tener una tela de cáñamo o de lino, para vestir a su familia, de lienzo casero; o dan a hilar, cuando pueden, o hilan por sí, hasta tener el hilo suficiente para la tela: i los que dan a hilar, o pagan con dinero o con granos de su cosecha o con aceite, o cualquier otras cosas comestibles, i necesarias a las hilanderas, i a sus familias: i desta manera, breve o largamente, según su posibilidad, logran preparar los materiales de una tela, conque pueden vestir a sí i a sus hijos de ropa blanca, con decencia, i comodidad. Hacen estas telas mujeres aplicadas a tejer: de las cuales unas no tienen otro ejercicio, i otras se emplean en él todo el tiempo que vacan de otros menesteres caseros. Estas son más de ciento i quince, que con un telar, que solamente cuesta a cada una dos doblones, poco más o menos, mantienen sus familias, ejercitándose en un honesto trabajo con que abastecen de lienzo casero a toda esta pobladísima villa, vendiendo las telas [...] i otras veces cobran con jornales de arar sus tierras, con trigo, o legumbres, higos, pasas, i otras cosas comestibles, o fían telas, esperando el tiempo oportuno de las cosechas; i de esta manera todos remedian sus necesidades por medio de la permutación [...].

3.2. Juan Bautista Grifo, productor de seda

Tornant ara al cas particular de Juan Bautista Grifo, les nou fanecades plantades de moreres i relacionades abans en l'inventari de les seues propietats són ja un senyal evident de la importància del producte, almenys per a l'economia particular del comerciant genovés, la mort del qual, el dia 22 de

31. Arxiu Col·legi Art Major Seda, Lb. 2.2.1/10.

32. G. MAIANS I SISCAR, *Copia de un memorial que la villa de Oliva ha presentado a la Real Junta General de Comercio, 1763* [en línia].

< <http://bivaldi.gva.es/es/consulta/registro.cmd?id=2961> >

maig, ocorre quan el moment és crucial per a l'activitat sericícola. La primavera és l'estació de l'any on es produeix la seda, i exigeix una activitat frenètica pel breu espai de temps en què es desenrotlla tot el procés. Per l'interès que suposa i la minuciositat amb què està feta, reproduïm seguidament la descripció que fa Maians en la comentada carta al ministre Carvajal:³³

Se ha de pelar la hoja, se ha de acarrear aunque llueva, se ha de ventear si llueve, se ha de procurar que no esté dañada del rocío porque si no los mata, se les ha de dar a comer diferentes veces, se ha de templar el frío con el fuego conveniente, el calor abriendo i cerrando ventanas porque assí el demasiado frío como el calor los mata, i también los ratones i arañas i la poca curiosidad; i como la requieren en tanto grado i el alimento a su tiempo, son necesarios muchos para pelar i muchas mugeres o hombres para darles de comer. Ultimamente se sigue la diligencia de enramar a su tiempo cuando los gusanos ya dan muestras de querer hilar; después se desenrama quando ya el capullo está bien formado, antes que el gusano convertido en paloma se salga del, para que se pueda hilar; i para poder enramar i desenramar a un mismo tiempo, es menester sumo conocimiento en igualar los gusanos dando a unos más comida que a otros para que todos vengan a labrar su labor a un mismo tiempo, de manera que según se echa de ver de todo lo dicho, un levíssimo descuido echa a perder toda la cosecha i los grandes gastos hechos en ella. Síguense después los que causa aver de hilar reduciendo a seda los capullos, para lo qual es menester prevención de leña i escoger buenas hilanderas i ayudante que, por lo mucho que trabajan, necesitan de mucho i sustancial sustento además del jornal que ganan de real por cada libra de seda de doze onzas.

Mitjançant el testimoni contemporani de Maians, constatem com la recollida de la fulla de morera, l'avivament dels cucs (la llavor dels quals es podia guardar de l'any anterior i podia ser objecte de compravenda), la seua alimentació constant però amb les dosis escaients, l'enramat per a facilitar que feren el capoll, el desenramat, l'escaldat oportú abans que la papallona nasquera, per tal que no trencara el capoll i malbaratara el fil de seda, i, a la fi, el descabdellat del fil eren treballs que calia fer de pressa i normalment a des-tall³⁴; i, precisament, quan es produeix la mort del nostre personatge, el procés de la seda es troba en aquest moment anual tan crític, ja que a la cambra de la

33. Carta de Gregori Maians a José Carvajal, op. cit.

34. Segons Maians, es paga un ral per cada lliura de seda de dotze unces, a més de l'aliment diari (Carta de Gregori Maians a José Carvajal, op. cit.).

casa hi ha feta una producció de capolls i cal alfarrassar-los i valorar-los, tot nomenant-se per a fer l'alfarràs dos perits, un dels quals està relacionat amb el món local de la seda com a velluter:³⁵

Se encontraron en la dicha cámara de arriba tres andanas para hacer gusanos de seda, en la una cinco cañizos de a veinte palmos de largo y seis de ancho, y el suelo de tierra correspondiente a la largaria, embojados y con capillo ya granados; y en las otras dos andanas, dos cañizos en cada una, llenos de gusanos de seda, todavía sin granar; y respeto de que no se puede ciertamente inventariar su producto, si solo por conjetura prudencial, y a buen juicio, mandó su Merced dicho señor Gobernador y Justicia mayor, para la mayor justificación de este inventario, se reconociesen y visurasen dicho capillo y gusanos, para prudencialmente inventariar su producto, a cuyo fin nombró por peritos a Vicente Mompó, ciudadano, y a Jaime Transano, terciopelero, de dicha villa vecinos [...].

Els perits van dictaminar que “en la andana de los cinco cañizos había hasta unas tres arrobas y media de capillo en poca diferencia, y en las otras dos andanas, que aún están los gusanos en flor, produciendo estos el mismo efecto de las antecedentes, habrá hasta cuatro arrobas de capillo”. Per la qual cosa, l'autoritat va decidir “quedase inventariada dicha cosecha de seda en la forma referida, hasta que recaudándose el capillo, y poniéndose en limpio se tome declaración de lo cierto [...]”. Com hem dit abans, també hi havia negoci en la compravenda de llavor de cuc i, per això, la viuda va informar l'autoritat “que dicho su difunto marido, viviendo dio al tercio hasta cuatro onzas de simiente de gusano de seda a Ignacio Romaguera, tintorero de dicha villa vecino, cuya cosecha está pendiente”. I, novament, van ser nomenats perits, que personats en la casa de Romaguera “reconocieron las dos andanas, el capillo que en ellas había y el estado y calidad de los gusanos que estaban en flor; [...] hasta ocho arrobas y tres cuarterones de capillo”.

Pocs dies després, l'1 de juny de 1725, quan la producció ja estava a punt, en la casa del difunt van ser pesades en total “siete arrobas, seis libras y nueve onzas de capillo i en la del tintorer Romaguera, seis arrobas, una libra y una onza, de las cuales habiéndose quedado el declarante dos arrobas por el derecho de tercio que le ha tocado, han quedado y quedan a favor de dicha herencia, cuatro arrobas una libra y una onza de capillo”.³⁶ En definitiva, al

35. Protocol Notarial Miguel Igual, *Inventari de béns*, op. cit.

36. Protocol Notarial Miguel Igual, *Inventari de béns*, op. cit.

mund de l'herència calia afegir també onze arroves, set lliures i deu unces de capolls de seda que havien produït aquell any els cucs de Grifo.³⁷

Però a les primeres etapes del negoci de la seda, a més de fer-se tractes amb la llavor dels cucs, també se'n feien de venda de fulla al camp. Encara que el document següent no pertany al cas concret de Grifo, ens aporta un altre exemple contemporani a Oliva de tracte comercial en relació amb aquesta activitat:³⁸

[...] Francisca Torres, viuda del difunto Antonio Berthomeu, vecina que soy de esta villa de Oliva, otorgo que vendo a Balthasar Girau, labrador de dicha villa vecino, y a quien su derecho representare, la hoja de las moreras que hubiere en los tres años primero vinientes, mil setecientos veinte y siete, mil setecientos veinte y ocho, y mil setecientos veinte y nueve en las piezas de tierra siguientes: primeramente en toda la hoja de las moreras que hubiere en dichos tres años en una pieza de tierra que poseo en el término de esta villa, distrito nombrado de la Bomba; otrosí en otra pieza de tierra que poseo en dicho término, distrito nombrado del Camino del Mar; y últimamente la mitad de la hoja de las moreras, que hubiere en dichos tres años en otra pieza de tierra que poseo en dicho término distrito nombrado Maricarrig, cuya venta le otorgo por precio y garantía de veinte y siete libras, moneda de este Reyno, que he recibido del dicho Balthasar Girau, comprador, en tanto valor del pan que he tomado de su casa para mi sustento y el de mis hijos; y en dicha forma me doy por satisfecha [...]. Y últimamente, que la presente venta se entienda y deva entenderse que la otorgo a todo riesgo y peligro del dicho Balthasar Girau, comprador, por manera que si por quema, niebla u otro qualquier casso fortuito, pensado o no pensado, se quemare o destruyesse la hoja de dichas moreras en los referidos tres años no pueda en manera alguna compelerme el dicho Balthasar Girau, comprador, a refacción alguna. Y en la forma que dicho es, y no de otra manera desde ahora, me aparto y desisto del derecho y acción que me pertenece en dicha hoja por los referidos tres años y pueda en qualquier manera pertenecerme [...].

Tanquem ara el capítol sericícola amb la relació d'elements inventariats en la casa del difunt Grifo, que considerem relacionats totalment o parcial amb els treballs de la seda:

- Tres andanes amb un total de nou canyissos, de vint pams de llarg per sis d'ample cadascun, per a criar cucs de seda.

37. 1 arrova = 36 lliures valencianes / 1 lliura valenciana = 12 unces / 1 unça = 355 gr.

38. Protocol Notarial Miguel Igual, *Compravenda de fulla de morera*, op. cit.

- Un torn de debanar seda.
- Un torn de filar seda amb tres rodes.
- Una perola mitjana de coure amb els estris corresponents.
- Una balança mitjana amb els plats de metall.
- Tres pedres de ferro per a pesar de quatre, cinc i sis lliures.
- Una podadora.

4. UN GENOVÉS A OLIVA?

Capficat en aquestes mampreses i, probablement també, en altres negocis, havia passat la vida Juan Bautista Grifo entre els seus conciutadans fins al moment de la seua mort. Però no podem deixar de plantejar-nos com i per què havia arribat en el segle XVII un italià de Gènova a arrelar-se precisament a Oliva. Era la presència d'aquest genovés al territori valencià un cas aïllat? Què en podem saber dels genovesos i la seua relació amb les terres valencianes? Les línies següents tractaran de dur un poc de llum al cas que ens ocupa.

4.1. Els genovesos i la repoblació de la Safor a partir de 1609

Com és prou conegut, pel que fa a la població el segle XVII valencià, va ser una època especialment moguda. L'expulsió dels moriscos arran el ban del marquès de Caracena signat el 22 de setembre de l'any 1609 i el consegüent buit d'habitants i mà d'obra que s'hi produeix tractarà de ser corregit prompte, mitjançant les crides de repoblació promogudes per les autoritats de cada territori, que veien en perill el manteniment dels seus nivells d'ingressos. En el cas d'Oliva, els estudis sobre la repoblació del raval, fets per Antonio Mestre Sanchis, Francisco Pons Fuster i altres autors, han demostrat que, en produir-se l'expulsió dels moriscos del raval, els habitatges van ser ocupats per població que en un alt percentatge procedia de la mateixa Oliva (65,25 %) o d'altres indrets del territori valencià (25,58 %), predominant els llocs pròxims (Pego, la Font d'en Carròs, Piles, Xàbia...), mentre que el 7,04 % sí era originari d'altres llocs de la Corona d'Aragó (Mallorca, per exemple), i solament un 1,7 % provenia d'altres regnes d'Espanya, tot comptabilitzant-s'hi únicament quatre estrangers (0,43 %).³⁹

Pel que fa al cas de la repoblació procedent d'altres localitats, ha estat amplament estudiada l'arribada de colons mallorquins o, fins i tot, d'altres

39. Les dades i els percentatges estan trets de l'article d'A. MESTRE SANCHIS, "Estudio de la demografía de Oliva a través de los archivos parroquiales después de la expulsión de los moriscos", dins *Estudis: Revista de Historia Moderna*, 1, Universitat de València, València, 1972, pp. 169-184.

parts del mateix territori valencià, però no és menyspreable tampoc, a més de curiosa, la vinguda de grups de persones des de terres més llunyanes, com és el cas dels genovesos que reben terres i casa a llocs concrets de la Safor. Entre les possibles causes que van afavorir aquesta arribada, dues són les considerades més probables:

- D'una banda, el matrimoni l'any 1593 del seté duc de Gandia, Carles Francisc de Borja Centelles-Velasco amb Artemisa Doria i Carreto, filla de l'almirall genovés Andrea Doria. La família Carreto, cinc anys abans del matrimoni, havia venut el marquesat de Finale (a Ligúria), d'on procedien gran part dels repobladors genovesos que es van establir a terres saforenques.

- D'altra banda, una segona causa pogué ser també el fet que Joan Lluís Vives de Canyamàs, ambaixador de Felip III davant la República de Gènova, demanara al rei, en escrit de 18 de novembre de 1609, permís a fi que s'establiren a les seues terres, ja despoblades,⁴⁰ “diez o doce familias de aquí (Génova) [...] donde les haré tratar muy bien y dalles las mejores casas y tierras de allí para que contentos estos tiren a los demás”. Un poc abans en la mateixa carta, l'ambaixador recomanava la introducció a Espanya de genovesos pels beneficis que podien aportar a la marina:

[...] Con esta ocasión de la nueva población que se ha de hacer en el Reyno de Valencia sería gran cosa para el servicio de VM y bien de sus galeras de España el procurar llevar a los lugares de aquella costa quinientas o mil familias de marineros de las Riberas (actualment la Riviera) para que sirvan por si, y que introduzcan este ejercicio, con el favor de VM [...].⁴¹

A la fi, va ocórrer que al Ducat de Gandia, i, en particular, a Benipeixcar, a Beniopa, a la partida gandiana d'Alcodar i a Miramar, s'hi van establir algunes famílies procedents principalment de poblacions genoveses com Rezzo, Triora, Loano i Olmo. La toponímia i l'antroponímia han conservat, com és habitual, vestigis de la presència d'una població, que venia per a quedar-se a residir definitivament. Cognoms actualment freqüents com Capellino, Escoto, Mafé, Orenge, Panero o Pelufo, entre d'altres, són de procedència genovesa⁴² i s'hi poden escoltar fàcilment en l'actualitat en moltes poblacions i no solament del territori saforenc, però es troben per primera vegada als docu-

40. La família Vives de Canyamàs posseïa la baronia de Benifairó de les Valls.

41. Archivo General de Simancas, E 1434 – 206.

42. Pot consultar-se una relació de cognoms de repobladors genovesos, establerts a la Safor, a la pàgina web de Joan Carles Martinis Mafé (www.martinis.org).

ments de repartiment de terra o a les cartes de nova població de les primeres dècades del segle XVII.⁴³

La incorporació dels genovesos va ocasionar, en els primers moments, certa rivalitat i la convivència entre grups de repobladors de distinta procedència no sempre fou pacífica, probablement pel fet de tractar-se d'un grup minoritari, que parlava una llengua distinta. L'any 1614, els colons genovesos de Miramar demanaven protecció per problemes amb els mallorquins, a més de queixar-se, tot sentint-se defraudats, per no haver rebut les terres promeses:⁴⁴

De lo que nos quexamos, y pretendemos tener agravio, es de dos cosas: la primera, de estar faltos de tierras y sin ningún socorro; la otra, es el avernos puesto entre quatro o sinco casas de mallorquines, que además de ser dichas casas de continuo mesones de gente muy ruyn, también mallorquina, y además desto nos tratan muy mal de palabras a quién amenasan de matar, a otros de dar de palos.

4.2. La presència de comerciants genovesos en el territori valencià

Però, arribats a aquest punt, no podem oblidar tampoc que la presència genovesa en el territori valencià no era nova, fins i tot ni al segle XVII. La ciutat de València principalment, però també altres localitats valencianes sobretot de la costa, havien estat ja des dels segles XV i XVI lloc de residència de mercaders i comerciants arribats de Gènova.⁴⁵ La mort del rei Alfons V el Magnànim, en 1458, va permetre una millora de les relacions, tradicionalment difícils, entre la Corona d'Aragó i la Senyoria de Gènova, que es va traduir en una evident millora del comerç i en què, a finals de segle, la presència dels genovesos a València superara amb creixents la més tradicional de venecians i florentins.

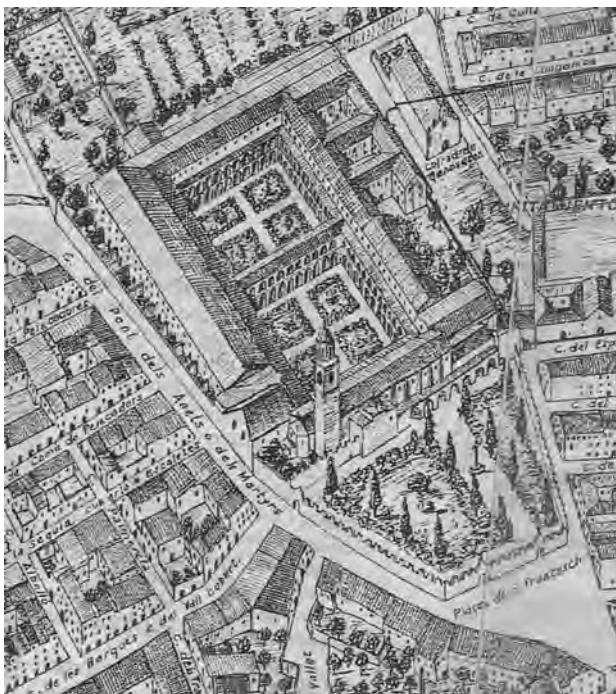
A la ciutat de València, els genovesos van participar en la creació del Gremi de Velluters en 1474, que va ser l'origen del Col·legi de l'Art Major de

43. Paradigmàticament, en el territori valencià el cas més evident de toponímia de reminiscències genoveses és la població del Genovés, a la comarca de la Costera, el nom de la qual no necessita cap tipus de comentari explicatiu addicional.

44. Archivo Histórico Nacional, Osuna, llig. 846, 2/1, *Queixa dels genovesos de Miramar*, 30/09/1614 (vid. S. LA PARRA LÓPEZ, *Història de Miramar*, Ajuntament de Miramar, Miramar, 2003, p. 190).

45. D. IGUAL LUIS i G. NAVARRO ESPINACH presenten una relació de noms de genovesos residents a València en el seu estudi "Los genovesos en España en el tránsito del siglo XV al XVI", dins *Historia. Instituciones. Documentos*, 24, Universidad de Sevilla, Sevilla, 1997, pp. 261-332.

la Seda⁴⁶, i poc després, al maig de 1487, van fundar una confraria anomenada Capella dels Disciplinants, però popularment coneguda com *la Confraria dels Genovesos*, que tenia la seu en una església construïda al costat del Convent de Sant Francesc (actual plaça de l'Ajuntament),⁴⁷ sota l'advocació del sant italià Carles Borromeu. L'edifici va ser enderrocat l'any 1805, quan ja el nombre de genovesos a València havia minvat molt significativament, però l'any anterior, en 1804, la Confraria havia traslladat la seu al costat de l'Hospital General, al convent dels Pares Agonitzants de Sant Camil de Lelis, l'església del qual encara és coneguda com de Sant Carles o dels Genovesos.⁴⁸

46. El col·legi té la seu des de 1494 en un edifici d'origen gòtic, però amb modificacions en els ss. XVI, XVII i sobretot XVIII, ubicat al número 7 del carrer de l'Hospital de València. L'edifici ha estat recentment restaurat per la Fundació Hortensia Herrero i compta amb un important arxiu històric. En 1981, fou declarat monument històric i artístic nacional.

47. Al plànol de la ciutat de València del Pare Tosca (1704) apareix clarament dibuixat l'edifici a la dreta del convent de Sant Francesc.

48. El conjunt de convent i església de Sant Carles Borromeu es va construir en 1760 a instàncies de l'arquebisbe de València, Andrés Mayoral, per a acollir l'Orde Religios dels Pares Agonitzants de Sant Camil de Lelis, coneguts també com a camils, que hi van residir fins a 1777. La Confraria dels Genovesos va ocupar l'església a partir de 1804. Actualment, l'edifici pertany al campus de la Universitat Catòlica Sant Vicent Màrtir de València. L'edifici està al carrer de Quevedo de la ciutat de València.

¿Podria pensar-se, per això, que l'arribada de nous colons genovesos l'any 1610, arran de la crida a la repoblació, no havia de semblar massa estranya en una societat acostumada a conviure amb ells? Probablement és cert, però també pensem que l'extracció social i la dedicació laboral feia que tots dos col·lectius no compartiren els mateixos espais en la societat:

- Els repobladors del s. XVII eren gent humil, que venia amb idea d'instal·lar-s'hi definitivament per a dedicar-se al treball de la terra, i van acabar integrats entre els habitants autòctons, principalment de la Safor.
- El segon grup estava format per mercaders i comerciants, amb un estatus social i econòmic superior, molts dels quals fins i tot podien acabar tornant-se'n cap a Gènova després d'un període de residència a terres valencianes.

5. CONCLUSIÓ

Coneguts aquests precedents, què en podem dir del cas singular que ens ocupa? Entre els repobladors d'Oliva, és innegable la presència de mallorquins o de persones de procedència forana, com ratifiquen algunes inscripcions dels distints *Quinque Libri* fetes a la parròquia de Sant Roc d'Oliva,⁴⁹ però també és inqüestionable que fins ara no se'n té cap notícia de la presència habitual de genovesos,⁵⁰ dels quals Juan Bautista Grifo hauria de ser parent, ni el seu cognom figura en cap relació de repobladors coneguda.⁵¹

49. "A 8 d'abril de 1611 bategí jo Joseph de Celada un fill de Gabriel Serra, mallorquí teixidor, i de Joana conjuges. Foren compares Baltasar Vidal, canterer mallorquí, i la muller de Beltran Martínes, posaren-li nom Joseph Simó." (Arxiu Parroquial Sant Roc Oliva (APSRO), *Quinque Libri*, 1606-1623)

"A 11 de octubre de 1624 jo lo Dr.Francisco Navarro, present rector de Sant Roch de Oliva ab llicencia del Sr. Off. Don Esteve Sans, despachada a 14 de setembre de 1624, refrendada per Joseph Galiana, not[ari], i havent precedit les 3 mon.can. que foren fetes, la primera diumenge a 15, la segona a 21 i la tercera a 22 de octubre de 1624 i los demes requisits del Sant Concili de Trento, desposí per paraules de present a Jusep Sanchis llaurador, fill de Bertomeu Sanchis i de Catalina Requena, naturals de la vila de Capdet, habitants en lo lloch de Forna, y a Nofra Gisbert, donzella, filla de Berhomeu Gisbert i de Jerónima Muñoz, naturals i habitants en lo arraval de la vila de Oliva i en continent los doní missa i benediccions nupcials, sent presents per testimonis Bertomeu Sala, Jaume i Antoni Fuster, Francesc Ros i altres, certificat primer del curat de la Iglesia de Forna datis 10 octobris 1624." (APSRO, *Quinque Libri*, 1624-1652.

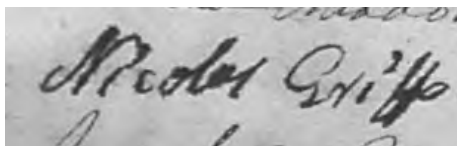
50. De tota manera, en la relació de repobladors del s. XVII, feta per F. PONS MONCHO (*Sant Roc d'Oliva: apuntes històrics*, Impremta Colomar, Oliva, 1989), apareix el cognom Javelí, procedent de Gandia, que sí podria ser d'origen genovés.

51. Sí que prové de repobladors de Cabdet la família del gendre de J. B. Grifo, Josep Sanchis Franco (vid. A. CARDONA BALLESTER, "Casa del Marxucal, lloc de pau", dins *Cabdells*, 10, Associació Cultural Centelles i Riusech, Oliva, 2012, pp. 99-160).

D'altra banda, per la seua activitat mercantil, que declara el document, sembla més plausible posar-lo en relació amb el grup de genovesos vinguts tradicionalment a comerciar, una activitat de la qual hi ha notícies freqüents fins i tot a la zona, com evidència històricament la presència de naus comercials genoveses; l'any 1708, per parlar solament d'un cas contemporani, uns pescadors observen atracades a la platja d'Oliva tres naus, "una genovesa que ha venido de Valencia con otra, a cargar algarrobas, y otra de Denia que viene a comprar ajos".⁵²

Abundant en aquest sentit, hem d'assenyalar que el cognom Grifo ja apareix en les relacions de genovesos que durant el segle xv viuen a València, on trobem el nom de Giovanni Grifo, un mercader genovés que hi resideix per raons comercials.⁵³ També apareixen, entre els genovesos relacionats en el *Manifest de mercaderies* de l'any 1488, Thomas Griffio i Johan Griffio⁵⁴ (potser el mateix Giovanni d'abans), com a destinataris de mercaderies diverses procedents de l'estranger (teles, vellut, fil, tisores, llibres, seda, plata, paper, vi...)⁵⁵.

I, arribats a aquest punt, podem acabar de tancar el cercle de la hipòtesi, si pensem en l'existència d'una possible família de comerciants genovesos, relacionats mercantilment des del segle xv amb València, un membre de la qual, ara sí, passat el temps i algunes generacions, s'hauria establert a Oliva com a comerciant, esdevenint un conciudadà més entre els habitants de la vila. Però la certesa resta soterrada per la pols opaca del temps i potser mai no arribe a haver-hi claredat suficient per a desvelar-la del tot.

52. J. SANCHIS COSTA, *Aportacions a la Guerra de Successió a Oliva, Gandia, Dénia i altres territoris del País Valencià*, Edicions 96, Carcaixent, 2016, p. 199.

53. D. IGUAL LUIS i G. NAVARRO ESPINACH, op. cit.: "Grifo, Giovanni, mercator januensis residents mercantilter in civitate Valencie (1484-1491)".

54. L'alternança del cognom amb una o dues efes és freqüent. Els documents del s. XVIII es refereixen al comerciant amb una efa, però el fill Nicolás escriu el cognom amb dues en la seua signatura.

55. J. M. HINOJOSA MONTALVO, "Sobre mercaderes extrapeninsulares en la Valencia del siglo xv", dins *Saitabi: Revista de la Facultad de Geografía i Història*, 26, Universitat d'Alacant, Alacant, 1976, pp. 59-92.

BIBLIOGRAFIA

- BOWLES, William (1775): *Introducción a la historia natural y a la geografía física de España*, Imprenta Real, Madrid.
- CARDONA BALLESTER, Alejandro (2012): “Casa del Marxucal, lloc de pau”, dins *Cabdells*, 10, Associació Cultural Centelles i Riusech, Oliva, pp. 99-160.
- CAVANILLES I PALOP, Antoni Josep (1997): *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reino de Valencia*, Obra Social Bancaixa, València, volum IV.
- FRANCH BENAVENT, Ricardo (1994): “La producción de seda en el País Valenciano durante el siglo XVIII: distribución geográfica y evolución”, dins *Noticario de Historia Agraria*, 8, pp. 67-98.
- HINOJOSA MONTALVO, José María (1976): “Sobre mercaderes extrapeninsulares en la Valencia del siglo XV”, dins *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història*, 26, Universitat d’Alacant, Alacant, pp. 59-92.
- IGUAL LUIS, David i Germán NAVARRO ESPINACH (1997): “Los genoveses en España en el tránsito del siglo XV al XVI”, dins *Historia. Instituciones. Documentos*, 24, Universidad de Sevilla, Sevilla, pp. 261-332.
- LA PARRA LÓPEZ, Santiago (2003): *Història de Miramar*, Ajuntament de Miramar, Miramar.
- LASSALA I PALOMARES, Vicent (1871): *Reseña de la visita de inspección de la agricultura de la parte del litoral mediterraneo al Sud de la provincia de Valencia [por el Comisario Regio de agricultura Vicente Lassala y Palomares] dirigida al Excmo. Sr. Ministro de Fomento*, Real Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia, València [en línia].
<<http://hdl.handle.net/10251/23505>>
- MAIANS I SISCAR, Gregori (1763): *Copia de un memorial que la villa de Oliva ha presentado a la Real Junta General de Comercio* [en línia].
<<http://bivaldi.gva.es/es/consulta/registro.cmd?id=2961>>
- (1977): *Epistolario: escritos económicos*, Ajuntament d’Oliva, Oliva, vol. V [Selecció, transcripció i notes d’Antonio Mestre Sanchis].
- MESTRE SANCHIS, Antonio (1972): “Estudio de la demografía de Oliva a través de los archivos parroquiales después de la expulsión de los moriscos”, dins *Estudis: Revista de Historia Moderna*, 1, Universitat de València, València, pp. 169-184.

- (1992): “Una villa de señorío. Oliva en el siglo XVIII”, dins *Revista de Historia Moderna*, 11, Universitat d’Alacant, Alacant, pp. 175-213.
- PONS MONCHO, Francisco i J. María DOMÍNGUEZ TORMO (1989): *Sant Roc d’Oliva: apuntes històrics*, Impremta Colomar, Oliva.
- SANCHIS COSTA, Josep (2016): *Aportacions a la Guerra de Successió a Oliva, Gandia, Dénia i altres territoris del País Valencià*, Edicions 96, Carcaixent.
- SOLER MOLINA, Abel (2009): *Piles: geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Piles, Piles.